"ભારતની લોકસભાની ચુંટણી, પ્રચાર, અને ખર્ચ"

પ્રજાપતિ વિજયકુમાર ઈશ્વરભાઈ

પીએચડી સ્કોલર (રાજયશાસ્ત્ર)

ભારતએ વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી ધરાવતો દેશ છે. અને વિશ્વના બીજા કોઈ દેશમાં ભારત જેટલા મતદારો જોવા મળતા નથી.છતાં પણ ભારત જેવી ચુંટણી પધ્ધતિ બીજા લોકશાહી ધરાવતા દેશોમાં જોવા મળતી નથી. ૨૦૧૯ ની લોકસભાની ચુંટણીને ધ્યાને રાખીએ તો તેનો પ્રચાર,ખર્ચ અને પક્ષોનો એકબીજાના વિરોધ કરવાની અને ભાષાનો ઉપયોગ પણ ધ્યાને લેવામાં આવશે,

ભારતની ૨૦૧૯ લોકસભાની વાત કરીયેતો મોદી મેજિક ,નમો , ભ્રષ્ટાચાર, બ્લેકમની ,રોજગાર, યોજના, વિકાસ, ખેડૂત દેવા માફી ,વીજળી બીલ માફ ,આતંકવાદ, વગેરે ને મુખ્ય બનાવીને દરેક પક્ષો એ તેનો પ્રચાર કાર્યો છે અને પોતાની સરકાર આવે તેવા પ્રયત્નો કર્યા હતા. ભારતની પહેલા ચુંટણી પ્રચારની વાત કરીએ તો તેનો પ્રચાર મુદ્દા આધારિત થતો હતો, અને એકબીજા વ્યક્તિનો સમ્માન જાળવી રાખતા હતા. કોઈ ની અંગત બાબતને રાજકીય મુદ્દો બનાવતા ન હતા પરતું ૨૦૧૯ ની લોકસભામાં જોઈએ તો દરેક પક્ષે પોતાના ચુંટણી પ્રચારમાં મુદ્દાઓની સાથે વ્યક્તિની અંગત બાબતોને પણ પ્રચારમાં લાવી છે.અભ્યાસલ સંપતિ,,કુટુંબ ,ઈતિહાસ, વગેરે નો ખુલેઆમ ઉપયોગ કાર્યો છે.

ભારતની ૧૯૫૨ ની લોકસભાના ચુંટણી પ્રચાર માટે બળદગાડાનો ઉપયોગ થતો હતો. અને ચુંટણી પુરી થયાબાદ મતપેટીઓ પણ તેમાં લઈ જવાતી હતી. અને ૨૦૧૯ની લોકસભાની ચુંટણીની તો વાત જ થાય તેમ નથી. ૨૧મી સદી ટેકનોલોજીની સદી ગણવામાં આવે છે.તેથી આજે તેનો ઉપયોગ ખુબજ પ્રમાણમાં થયો છે. મોબાઈલ, ઈમૈલ, સોસિયલમીડિયા ,સમાચારપત્રો, ટીવીના મધ્યમ દ્વારા,–પોસ્ટરો ,સભાઓ, રેલીયો, વગેરેનો ખુબ જ બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરેલો જોવા મળ્યો છે. ૨૦૧૯ની લોકસભાની ચુંટણી પ્રચાર માટે એવું કહી શકાય કે જનતાએ આ ચુંટણી પ્રચાર અને ઘટનાને એક એક્શન ફિલ્મની જેમ નિહાળી છે. આક્ષેપો- પ્રતિઢઆક્ષેપો તથા ચુંટણી સભાઓ દરમ્યાન વિવિધ પક્ષોના નેતાઓ તરફથી જે ભાષાઓ વાપરવામાં આવતી હતી તે આજ સુધીની તમામ ચુંટણીઓમાં સહુથી વધુ નિન્મ કક્ષાની રહી છે. દેશની આમ જનતાના ગરીબી, બેરોજગારી, આર્થિક-મંદી, ખેડૂતોની આત્મહત્યા અને આતંકવાદ જેવા તમામ મુદ્દાઓ ભુલાઈ ગયા. આખીય ચુંટણી રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોના બદલે ચોર .ભ્રષ્ટાચારી, અને તે પ્રકારના બીજા વ્યક્તિલક્ષી આક્ષેપોથી ભરપુર રહી છે તેમ કહી શકાય.

આઝાદીના ૭૦ વર્ષ બાદ દેશનું લોકતંત્ર મજબૂત થયું છે પરંતુ આ વખતની ચુંટણી પ્રચારે લોકશાહીની છાજે નહી તેવી તમામ મર્યાદાઓનો ભંગ કાર્યો અને લોકતંત્રના ગૌરવને પણ શોભે નહી તેવા શબ્દ પ્રયોગો થયા છે જે ખુબજ દુઃખદ છે. પ.બંગાળમાં બનેલી ઘટના અને એક દેશના વડાપ્રધાન માટે વપરાયેલા શબ્દો એ લોકશાહી માટે જરાય શોભાસ્પદ નથી. એમ કહી શકાય કે ૨૦૧૯ ની ચુંટણી અંગત આક્ષેપબાજી કરવાજ યોજાઈ હતી?

ભારતની લોકસભાની પહેલી ચુંટણી ૧૯૫૨ માં થઇ ત્યારે ચુંટણીપંચને ચુંટણીપ્રક્રિયા પર પડવાનું ખર્ચ રૂ.૧૦ કરોડ થયો હતો. અને ૨૦૧૯ ની ચુંટણી પ્રકીયનુંખર્ચ રૂ.૫૦૦૦ કરોડ જેટલો થવા સભવ છે.જો કે તે વખતે ભારત દેશની વસ્તી ૩૬ કરોડ હતી. આજે ૨૦૧૧ મુજબ ૧૩૦ કરોડ જેટલી છે. આમ છતાં દેશના ચુંટણીપંચે અને વહીવટીતંત્રએ નિષ્પક્ષ અને તટસ્થરીતે આખીય ચુંટણી પ્રક્રિયા પારપાડી તે ખુબજ પ્રશંસનીય છે. એક જમાનામાં સામાન્ય ચુંટણીઓ દરમ્યાન બુથ કેપ્ચરિંગથતું હતું અને મત પેટીઓ ઉઠાવી જવાતી હતી તેવી ઘટના ઘટતી.પરતું હવે તેવી તમામ ગેરકાનૂની ઘટનાઓ હવે અદ્રશ્ય થઇ ગઈ છે તે ખુબ સારી બાબત ગણાવી શકાય.

૧૯૪૯માં પ્રથમ લોકસભા માટે દેશમાં ૪૮૯ મતક્ષેત્રો નક્કી કરવામો આવ્યા. એ વખતે દેશની વસ્તી ૩૬ કરોડ હતી. આજે લગભગ ૧૩૦ કરોડની વસ્તી છે. એ વખતની ૩૬ કરોડ લોકોમાંથી ૮૫ ટકા લોકો અભણ (નિરક્ષણ) હતા.એ વખતની વસ્તીમાંથી ૧૭ કરોડ ૩૦ લાખ ભારતીય મતદારો મત આપવાનો અધિકાર ધરાવતા હતા.પરંતુ લોકોમાં જાગરૂકતા નહોતી.ચુંટણી વખતે માત્ર ૪૫.૭ ટકા જ મતદાન કરવા આવ્યા હતા.

પહેલી લોકસભાની ચુંટણીમાં એટલે કે આજથી ૬૭ વર્ષ પૂર્વે ૪૮૯ સ્થાનો માટે ૧૮૪૯ ઉમેદવારો મેદાનમાં હતા. ચુંટણી માં ૪૮૯ બેઠકો પૈકી કોંગેસે ૩૬૮ બેઠકો જીતી લીધી હતી.કોંગેસ પછી બીજા નંબરે ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી(સીપીઆઈ)આવી હતી. ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના ૧૬ સભ્યો પહેલી લોકસભામાં ચૂંટાયા હતા. ત્રીજા નંબરે સમાજવાદી પાર્ટી હતી.તેને ૧૨ બેઠકો મળી હતી.ચોથા નંબરે કિસાન મજદૂર પ્રજા પાર્ટી હતી.તેને ૯ બેઠકો મળી હતી.ગણતત્ર પરિષદ પાર્ટી ને ૬, ઝારખંડ પાર્ટીને-૩,લોકસેવક સંઘને-૨,પીપલ્સડેમોક્રેટિકપાર્ટીને-૭ અને શિરોમણી અમલી દળને -૪ બેઠકો મળી હતી.જયારે ભારતીય જનસંઘને -૩,રામ રાજય પાર્ટીને-૩,અને હિન્દુ મહાસભાને -૪ બેઠકો મળી હતી.

નોધપાત્ર વાત એ છે કે એ જમાનામાં કોંગેસ સરકાર સામે મુખ્ય વિરોધપક્ષ તરીકે સીપીઆઈઅને ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી ઉભરી આવી હતી.તેના નેતા એ.કે.ગોપાલન હતા.અને તેઓ લોકસભામાં વિપક્ષના પ્રથમ નેતા હતા. પરંતુ તેમને વિપક્ષના નેતા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી નહોતી.

પહેલી લોકસભાની ચુંટણી માટે ૧૬૫૦૦ જેટલા ક્લાર્કને છ મહિના માટે આ જ કામગીરી માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા.જેથી મતદારોની યાદી ટાઇપ કરી શકાય.મતદાન પત્રમાટે ૩ લાખ ૮૦ હાજર રિમ કાગળનો ઉપયોગ થયો હતો.મતદાર યાદી પહેલા ટાઈપ કરવામાં આવી હતી અને તેના પછી છાપવામાં આવી હતી.જેમ જેમ સમય અને ટેકનોલોજી ઉપયોગ થતો ગયો તેમ તેમ તેમાં સુધારા,સમય,અને ખર્ચમાં ઘટાડો થતો ગયો.આજે ભારતમાં મતદારોની સંખ્યા ૬૧ કરોડ કરતા પણ વધારે છે.અને ૨૦૦૦ થી પણ વધારે નાનામોટા પક્ષ છે.

દેશની પ્રથમ લોકસભાની ચુંટણી પ્રકિયા તા.૨૫ ઓકટોબર,૧૯૫૧ ના રોજ શરુ થઇ હતી,જે તા.૨૧ ફેબ્રુઆરી૧૯૫૨ સુધી ચાલી હતી.એ વખતે એક જ મતપેટીમાં જુદાજુદા ઉમેદવારોમાંથી કોઇને પસંદ કરીને મત નાખવાના બદલે દરેક ઉમેદવારની મતપેટીઓ અલગ અલગ હતી.જે મતદારે જે ઉમેદવારને મત આપવાનો હોય તેણે તેની પસંદગીના ઉમેદવારની મતપેટીમાં મત નાખવો પડતો.મતદાન પતિ ગયા પછી તે મત પેટીઓને રેલ્વે,બળદગાડા,બસ,કે ટ્રકો મારફતે જિલ્લાના કલેકટરની કચેરીએ લઇ જવામાં આવતી હતી.જ્યાં બે બે વખત

મતોની ગણતરી કરવામાં આવતી. મત ગણતરીમાં સમય વધારે લાગતો હતો. વિજેતાનો નિર્ણય લેવામાં સમય જતો હતો. ઘણીવાર દિવસો પણ થતા હતા. પહેલી લોકસભા ચુંટણી માટેના કુલ મતદાન કેન્દ્રોની સંખ્યા ૧,૯૬,૦૬૨ હતી.તેમાંથી ૨૭૫૨૭ મતદાન કેન્દ્રો મહિલાઓ માટે આરક્ષિત હતા. આજે ૨૦૧૯ ની ૧૭મી લોકસભા ચુંટણી જોઇએ તો તેની સરખામણીમાં ઘણી બધી અલગતા જોવા મળે છે. આજે મતદારોને મત આપવા કાગળનો ઉપયોગ કરવાના બદલે અઅ.ભતલભઈઅઈ મશીનનો ઉપયોગ થાય છે. અને જુદીજુદી પેટીઓના બદલે એકજ મશીનમાં બધાજ ઉમેદવારોના નામ અને તેમના ચિન્હો હોય છે, મતદારને જે ઉમેદવારને મત આપવાનો હોય તેના સામેના બટન દબાવવાથી તે ઉમેદવારને મત મહી જય છે. મતદાન પૂરું થયા પછી આજે દરેક ભઈઅઈ મશીનને પોલીસ બંદોબસ્ત સાથે જિલ્લાના નક્કી કરેલા જગ્યાએ મુકવામાં આવે છે. ત્યાં પણ તેની સુરક્ષા જાળવવામાં આવે છે. ભારત દેશ આજે વિશ્વનો સૌથી મોટો લોકશાહી દેશ ગણાય છે. અને લોકશાહી દેશમાં લોકોને જ મહત્વના ગણવામાં આવે છે. માટે દરેકને મત આપવાનો અધિકાર મળે છે. ૨૦૧૯મી લોકસભાને ૭ વિભાગોમાં વહેચીને ચુંટણી કરવાંમાંઆવી હતી.જે લગભગ ૧ મહિનો ચાલી હતી. મત ગણતરી હવે એકદમ સહેલી બની છે. ટેકનોલોજી, ઇલેક્ટ્રોનિકનો ઉપયોગ થી તે બહુ જડપી બની છે. આજે ૬૧ કરોડ કરતા વધારે મત ગણતરી કલાકો પૂરી કરી અને યોગ્ય નિર્ણય ચૂંટણીપંચ આપી શકે છે.

ભારતની ચુંટણી ખર્ચની વાત કરીયેતો પહેલા ચુંટણી માટે ખર્ચ નક્કી કરવામાં આવતો અને ઉમેદવારે એટલો જ ખર્ચ કરવાનો રહેતો હતો. સરકારને પણ મતદાનો. મતગણત્રી.વગેરે મારે ખર્ચ ઓછો કરવો પડતો હતો. મતદારો ઓછા હતા તેની સામે ઉમેદવારોની સંખ્યા પણ ખુબજ ઓછી હતી. ગણી શકાય એટલા જ પક્ષો અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા.એવું કહી શકાય કે સરકારે એક મતદાર પાછળ ૧૦ થી ૨૦ રૂપિયા ખર્ચ થતો. આજે તે ખર્ચ ૫૫૦ રૂપિયા થી પણ વધારે થાય છે. ઉમેદવારો પોતાના પ્રચાર માટે નક્કી કરેલા ખર્ચ કરતા પણ વધારે ખર્ચા કરે છે. જેનો કોઈ અંદાજ લગાવો મુશ્કેલ છે.

ભારતની ચુંટણી માટે એવું કહી શકાય કે તે વિશ્વના લોકશાહી દેશોમાં સૌથી વધુ મતદારો ધરાવતો દેશ છે પણ જે ઉદ્દેશો માટે ભારતે લોકશાહી સ્વીકારી છે. તે ખરેખર ઉદ્દેશોને અનુસરે છે?. ઉમેદવારો મત મેળવવા છેલ્લી કક્ષા રાજરમત કરતા જોવા મળે છે.જે ભાષાઅને શબ્દો નો ઉપયોગ ચુંટણી પ્રચારમાં થાય છે તે ખરેખર એક લોકશાહી દેશમાં શોભે તેમ છે? ઉમેદવારો દિવસે દિવસે પ્રચાર માટે ધૂમ ખર્ચાઓ કરતા જોવા મળે છે.પક્ષો બદલતા જોવા મળે છે.પોતાના પરિવારના જ રાજકીય રોટલા શેકતા જોવા મળે છે.

ભારતની ચુંટણીપંચ ખુબજ તટસ્થ ,નિરપક્ષ, અને યોગ્ય રીતે પોતાની જવાબદારી નિભાવતી જોવા મળે છે.

સંદર્ભ સૂચી

૧. ભારતમાં પંચાયતી રાજ – બિ.સી. શાહ

૨ .બિપિનચન્દ્ર વૈષ્ણવ – ગુજરાત પંચાયતી ધારો,ભાગ-૩

૩. પંચાયતી રાજ-અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય

૪. સમાચારપત્ર.

૫. ધ્ધ્ધ્ઈભિ'ત્સ:ધ્યધ્યમ્ઈય્ધ્યઈ':?ઈ